

УДК 316.613.4:78.049.1-053.6

Тетяна БОЖОК

м. Одеса

tatyana-bozhok@mail.ru

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Стаття присвячена розгляду різних аспектів розвитку емоційно-вольової сфери підлітків в процесі музичного виховання. Розглянуто явище емоційного резонансу в підлітковому віці та його спільні риси з музикою як певною емоцією. Проаналізовано взаємозв'язок вікових особливостей підліткового періоду з рівнем музичної культури. Наголошено на можливостях уникнення емоційного дисонансу в процесі діалогу вчителя з учнями. Уточнено унікальні властивості музичного мистецтва для впливу на сферу емоцій підлітків.

Ключові слова: виховання, емоційна сфера, музичне мистецтво, навчання, підлітки.

Сучасне суспільство ставить складні вимоги до формування особистості, яка має витримати емоційні навантаження та нерівномірний, але бурхливий розвиток суспільства. Емоційна сфера особистості та її формування у підлітковому віці є актуальною проблемою сучасної психології й дидактики різних напрямків освіти. Музичне мистецтво надає унікальні можливості для впливу на сферу духовного розвитку дитини, зокрема на емоційно-вольову. Особливо гостро це питання постає у підлітковому віці, коли виникають вікові протиріччя між необхідністю адекватного керування цією сферою психіки та відсутністю цілеспрямованого її формування як в системі шкільної освіти, так і здебільшого у сім'ях. Отже, необхідно переосмислити сутність виявленого протиріччя і дослідити можливі шляхи його розв'язання в умовах навчання музичного мистецтва.

Багато класиків педагогіки та мистецтвознавства писали про значимість впливу музики на виховання загальнолюдських цінностей. Важливість музичної освіти не тільки для професійно спрямованої, а для пересічної особистості відмічали С. Каргапольцев, М. Коган, В. Сухомлинський, Т. Сологуб, Е. Помиткін тощо.

Питанню розвитку моральних почуттів підлітків засобами музичного мистецтва приділяли увагу В. Петрушин, Н. Гродзенська, О. Апраксина, Л. Коваль, М. Тараканов, О. Ростовський.

Емоційний розвиток як важливу складову загального психічного розвитку особистості досліджували спеціалісти-психологи Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн тощо.

О. Запорожець, П. Анохін, К. Ізард, О. Нікольська приділяли увагу дослідженню емоцій в якості регуляторів поведінки. Всі вони віддава-

ли емоційній сфері переважну роль у мотиваційній складовій особистості. Причому значно більше уваги приділено негативним емоціям та відхиленням, ніж позитивно забарвленим емоційним проявам.

Досліджень емоційної сфери підлітків досить багато, адже вікові закономірності розвитку особистості були предметом досліджень класиків педагогіки та психології. Проте, в сучасних теоріях, на наш погляд, недостатньо розглянуті механізми переходу від природного дозрівання емоційної сфери до її зміни під виховним впливом.

Останні наукові публікації присвячені здебільшого дослідженню шляхів розв'язання проблеми емоційних відхилень у підлітковому віці. Лише деякі дослідники торкаються проблеми ідентифікації емоцій (Г. Садикова), проте, також фокусуються в основному на проблемних випадках.

Досить широко розроблена сфера впливу музичного мистецтва на формування особистості дитини (праці П. Буцаєва, Є. Долинської, І. Логінової, П. Юсова, Ч. Дізенса, Н. Черкаса, Ф. Блума). Втім, мало хто з них глибоко розглядає проблему емоційної сфери підлітків в цій площині.

Отже, питання розвитку емоційної сфери через засоби музичного мистецтва, особливо у підлітковому віці, потребує подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наявні протиріччя між розвитком емоційної сфери сучасних підлітків в умовах загального зниження потенціалу моральності та духовності та системою організації шкільної освіти, зокрема уроків музичного виховання.

Постановка завдання. Мета даної статті: проаналізувати різні аспекти поєднання проблеми розвитку емоційної сфери підлітків та виховної функції музичного мистецтва.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань:

- уточнити специфіку впливу музичного мистецтва на емоційну сферу підлітків;
- проаналізувати явище підліткового емоційного резонансу у відповідності до музичного мистецтва;
- виявити основні аспекти проблеми розвитку емоційно-вольової сфери підлітків засобами музичного мистецтва;
- довести необхідність зміни принципів взаємодії емоційного спрямування підлітків та вчителя в системі організації шкільної освіти.

Виклад основного матеріалу.

Музичне виховання спрямовано насамперед не на виховання музиканта, а на виховання людини, адже музика є чи не найсильнішим засобом впливу на формування емоційної сфери. Особливо гостро виховання емоційної складової особистості стоїть у підлітковому віці, адже в силу вікових особливостей саме цей період є сенситивним для розвитку емоційно-вольової сфери особистості. Тому так важливо дослідити музично-педагогічні можливості в цьому напрямку, відшукати відповідні педагогічно-мистецькі ресурси.

Ю. Алієв називав підлітковий вік «другим народженням» [1, 3] і наголошував на необхідності особливої уваги до виникнення нових якостей особистості в цьому віці. На відміну від багатьох дослідників, які розглядали музичне виховання переважно як спосіб корекції емоційних відхилень, Ю. Алієв відмічав, що в ході музичного виховання у підлітків мають бути сформовані позитивні моральні, естетичні та інтелектуальні почуття.

Емоційна складова особистості визначає успішність реалізації людиною отриманого у молодшому та підлітковому віці досвіду. Дослідження впливу музики на емоційну сферу підлітків обумовлений реаліями часу оскільки дозволяє не тільки оцінити характер цього впливу, а й запобігти можливим небажаним наслідкам. Отже, виникає двобічний зв'язок між розвитком емоційної сфери та рівнем музичної культури особистості: з одного боку, розвинена емоційна сфера є визначним фактором у сприйнятті та пізнанні світу музики, а з іншого боку,

музичне мистецтво створює безпосередній вплив на формування духовної культури особистості, зокрема, емоційної складової.

Музику можна розглядати як «шлях виникнення емоції, яка народжена відгуком на чужі хвилювання» [2, 3], як певну емоцію (як на етапі створення, так і на етапах виконання та сприйняття), що в свою чергу, викликає інші емоції. Здатність музики викликати думки та емоції обґрунтовується зумовленим зв'язком звукових проявів підлітків з їх психічною діяльністю (особливо емоційною).

Поняття резонансу, спочатку суто фізичне, причиною якого є збігання зовнішньої (збудливої) частоти із внутрішньою (власною) частотою коливальної системи, сьогодні застосовується в різних галузях: механіці, електроніці, оптиці, акустиці, астрофізиці.

Хрестоматійних прикладів відомо багато: міст, який зруйнувала крокуюча колона, бокал, що розлетівся від співу, вібруюча струна на гітарі поруч з фортепіано, що звучить на тій самій ноті. Коли два об'єкти вібрують на одній і тій самій частоті (резонують), то суттєво збільшується амплітуда коливань. В психології це явище, за аналогією з фізикою, розповсюджується на емоції: некеровані емоційні стани, накопичуючись, резонують з найменшим їх проявом у реальному житті, найвідоміший приклад – «ефект натовпу».

Як не прикро, але найбільше це стосується негативних астенічних емоцій, до яких підлітки найбільш схильні. Так, сильна емоція гніву, який надзвичайно легко виникає у підлітків, може вступити у резонанс із, здавалося б, незначним подразником. А нестача життєвого досвіду, невміння не тільки керувати, а й розпізнавати власні емоції роблять такі підліткові емоційні резонанси досить болючими як для оточуючих, так і для них самих. Тому слід використовувати всі можливі способи виховання культури почуттів, використовуючи якомога глибше могутній потенціал музичного мистецтва.

Отже, враховуючи вищевикладене, можна виділити декілька основних аспектів:

1. Навчання підлітків умінню ідентифікації та вербалізації емоцій.

Завдяки впливу музичного мистецтва на внутрішній світ відбувається розпізнавання підлітками власних емоцій та переведення їх у вербальну сферу.

Оскільки музика є найбільш емоційно забарвленим видом мистецтва, можна зробити ви-

сновок, що уроки музичного мистецтва несуть потужне емоційне навантаження в шкільній освіті.

Вербалізація емоцій – складна та остаточно не вирішена проблема соціальної та вікової психології. Щоб сказати про щось певними словами, треба спочатку це «щось» усвідомити. Емоційний світ для підлітка, особливо сучасного, який досить мало читає, а значить, малознайомий зі способами висловлення емоцій, здебільшого є непізнаною країною. Втім, як кажуть спеціалісти, на «соціальному рівні ідентифікація емоцій відбувається у спілкуванні» [4, 2], а отже, саме кероване спілкування вчителя з учнями може бути шляхом до вирішення цього питання.

Серед методів музичної педагогіки є багато таких, що спрямовані на розв'язання проблеми ідентифікації та вербалізації емоцій. Наприклад, завдання на інтерпретацію прослуханих музичних творів і вербального висловлення власних почуттів є спочатку досить важкими для підлітків, адже вимагають аналізу неусвідомлених ними раніше станів. Але за керівництвом вчителя-модератора підлітки поступово вчаться розуміти свої емоції і адекватно висловлювати їх.

2. Формування навичок адекватної реакції підлітків на власні негативні емоційні стани.

Сучасне життя досить багате на стресові стани. Нестабільність політичної ситуації в країні, сумні новини зі ЗМІ, можливо, певна близькість до психологічно травматичних подій (сім'ї переселенців, родичі в АТО тощо) посилює загальну емоційну неврівноваженість підлітків, яка і без цих обтяжливих факторів є складною проблемою.

Саме музична культура може стати міцним підґрунтям формування загальної культури почуттів. Спеціалісти справедливо стверджують: «З точки зору впливу на емоціональний світ людини музика... містить в собі дійсно унікальні, відмінні від інших галузей явища, смисл яких стає доступним для розуміння лише у зв'язку з поняттями, що мають етичну спрямованість» [6, 35]. Ідеологічні аспекти художнього твору, будучи органічно вплетеними в тканину живих, зримих художніх образів, непомітно впливають на емоційну сферу. Іншими словами, підкреслюється виняткова роль музики для благодійного впливу на неврівноважену нервову систему підлітка через необмеженість її виховного потенціалу, адже завдяки педагогічній взаємодії, як стверджує Е. Помиткін, вчи-

тель може налаштувати сприйняття учнів на такі самі переживання, які він транслює [3, 10]. Таким чином, учні навчатимуться своєрідної «емоційної гігієни». С. Лисюк говорить що здатність людини емоційно відгукуватись на переживання інших людей називається емпатією. Проблема емпатії дуже актуальна й пов'язана з формуванням духовно-багатої, гармонійно розвиненої особистості з високими моральними ідеалами [5, 12–13].

3. Формування музичних смаків сучасних підлітків через зближення їх емоційної сфери з «емоційним простором» світового музичного мистецтва.

Музика є основним фоном життя підлітка, вона супроводжує його в багатьох сферах життя, можна сказати, що в деяких випадках замінює або іде поряд зі спілкуванням. Тому дуже важлива якість цього «фону». Йдеться про формування музичних смаків, долучення підлітків до найкращих музичних скарбниць людства. На жаль, на сьогодні практично єдиним методом для цього є прослуховування важкої для сприйняття підлітка незрозумілої йому музики. Ефективність такого методу вкрай низька, тому, на нашу думку, слід застосовувати більш «тонкі» технології, розробкам яких можна присвятити окреме дослідження.

4. Профілактика та корекція емоційних порушень через багатоканальний спектр впливу музичного мистецтва.

Інколи музика є єдиною можливістю «пробитися» до емоційної сфери підлітків з девіантною поведінкою, оскільки цей шлях іде через підсвідомість. Можливо і профілактичне застосування засобів музичної педагогіки.

Спеціальне дослідження, проведене М. Гардінером, довело обернену пропорційну залежність між рівнем обізнаності підлітків у музиці та їх девіантною поведінкою, він навіть стверджував, що «оволодіння складними музичними навичками майже виключає кримінальний досвід» [8, 449].

Звичайно, в умовах шкільного навчання глибоке оволодіння музичними навичками неможливе, хоча б через обмеженість часового навантаження, проте, такі величезні можливості будуть позитивно впливати на виховання підлітків, хоча і трохи в меншій мірі, за умов правильної організації цього процесу. Для цього варто розробити спеціальні методи та прийоми впливу на емоційну сферу, особливо ефективні на уроках музичного мистецтва. Емоцій-

ний резонанс серед інших інструментів може стати дуже ефективним засобом для «музично-педагогічної корекції».

Ця проблема є не досить широко розробленою і потребує детального вивчення.

5. Актуалізація позитивних проявів емоційного резонансу.

Явище емоційного резонансу підлітків не обов'язково розглядати тільки з позицій виправлення негативних наслідків, хоча це найбільш явно виражений і гострий аспект цього питання. Проте, широкі можливості для виховання почуттів надає підсилення творчого музичного начала, його позитивної складової, впливу не тільки на недоліки, а й на сильні позитивні сторони емоційної сфери. Це питання розглядали педагоги-музиканти Г. Падалка, В. Шацька, О. Рудницька, С. Лисюк. Виховання – це не тільки викорінення негативного, це і підсилення гарного, і музична педагогіка надає для цього ефективні засоби. Найочевиднішим прикладом може стати виникнення катарсису, хоча мова йде не тільки про таку високу мету.

Полярним явищем є емоційний дисонанс, на жаль, досить часто присутній на більшості шкільних уроків. Е. Помиткін (див. табл. 1) проаналізував типові фрази вчителів і зробив висновок, що більшість з них спрямовані на викликання у учнів негативних почуттів [9, 3–4].

Отже, в сучасній системі організації спілкування вчителя з учнем емоційний дисонанс має перевагу над емоційним резонансом, причому не тільки на уроках музичного мистецтва, а практично в усіх ланках шкільної освіти. Втім, доцільно починати ламати цю неефективну систему саме через уроки, де цілющий вплив творчості є найбільшим. Для порівняння наведемо табл. 2, де Е. Помиткін наводить приклад активізації позитивних інтелектуально-творчих емоційно-почуттєвих станів учнів [9, 3–4].

В обох таблицях почуття, заявлені як емоційні стани учнів, насамперед віддзеркалюють відповідний стан вчителя, а в деяких випадках просто його дублюють, отже, ми маємо справу з емоційним резонансом та дисонансом.

Якщо порівняти табл. 1 та табл. 2, можна зробити висновок, що типові фрази вчителя з позитивною забарвленістю емоційно яскравіші, ніж відповідні фрази з табл.1, вони навіть виділені знаком наголосу. Природно, що вчителю, який замислюється над зміною принципів взаємодії з підлітками на емоційно орієнтовані, варто самому бути налаштованим на ті емоції, які він прагне транслювати. На нашу думку, викладач музичного мистецтва зможе це зробити більш тонко, ніж викладач інших дисциплін, через специфіку самого предмета навчання.

Таблиця 1

Приклад активізації негативних духовно-моральних емоційно-почуттєвих станів учнів

Типові фрази вчителя	Типові емоційні стани учнів
А, це знову ваш клас...	Неприятність
Чому всі проблеми пов'язані з вашим класом?	Тривога
Можливо, ви не дуже стараетесь?	Провина
Ми вивчаємо дуже прості теми, які ви ніяк не можете зрозуміти...	Сором
Мені, звичайно, байдуже...	Нехтування
Чи це клас у вас такий... Не знаю...	Приниження
Хоч зі школи тікай...	Зловтіха
Дивіться, як я легко це роблю, а ви...	Заздрість
Але нічого, скоро контрольна...	Страх
Сідай, два. Хочу завтра побачити твоїх батьків	Самотність, відчай

Таблиця 2

Активізація позитивних емоційних станів учнів

Типові фрази вчителя	Типові емоційні стани учнів
Добрий день, діти!	Врівноваженість, спокій
Сьогоднішня тема є незвичайною.	Здивування
Можливо, ми разом зможемо віднайти ще не відкриті закономірності?	Сумнів
Чи замислювалися ви над тим...	Інтерес
Я вірю, що разом ми зможемо...	Ентузіазм
Спробуйте мислити глибше, відкиньте все звичне, подолайте стереотипи!	Зосередженість
Ми стоїмо на порозі відкриття! Кожна ваша відповідь наближає нас до істини!	Передчуття
Ось вона, потрібна нам думка (результат)! Це саме те, що ми шукали!	Осяяння, інсайт
Тепер ми це знаємо і можемо використовувати!	Впевненість
Які ви молодці! Ваш клас унікальний!	Натхнення

Отже, дане дослідження впливу музичного виховання на емоційну сферу підлітків свідчить про необхідність змін в системі організації шкільної освіти. Тому це питання потребує більш ретельного, глибокого та всебічного вивчення з боку педагогіки, психології, мистецтвознавства.

Беручи до уваги вищенаведене, можна зробити наступні висновки:

Підлітковий вік є сенситивним періодом для розвитку емоційно-вольової сфери, і музичне мистецтво надає для цього унікальні можливості, якими слід скористатися в навчально-виховному процесі.

Музику можна розглядати як певну емоцію, що виникає у відповідь на хвилювання інших і, в свою чергу, викликає певні емоції, що створює емоційний резонанс.

У проблемі розвитку емоційно-вольової сфери підлітків засобами музичного виховання можна виділити декілька аспектів: ідентифікація та вербалізація емоцій, емоційна «гігієна» підлітків; виховання естетичних смаків; профілактика та корекція емоційних порушень; використання позитивних проявів підліткового емоційного резонансу.

Музичне мистецтво, взяте у всій різноманітності видів і жанрів, може стати початком зміни принципів творчої взаємодії вчителя і учнів, що сприятиме розвитку емоційної сфери. Музичний твір входить в свідомість підлітка як пізнання світу та самого себе, що неможливо без

емоційної сприйнятливості. Емоційний резонанс на уроках музичного мистецтва починається в той момент, коли щось єдине стає об'єктом спільних інтересів, бажань, прагнень, ними можуть стати нові музичні відкриття, таємниця композиторського задуму, виконавська інтерпретація, емоційність слухацьких вражень.

Список використаних джерел

1. Алиев Ю. М. Формирование музыкальной культуры школьников-подростков: дис. ... д-ра пед. н. / Ю. М. Алиев. – М., 1987. – 398 с.
2. Ефремов А. Г. Эмоциональный резонанс [Электронный ресурс] / А. Г. Ефремов. – Режим доступа: <http://www.b17.ru/article/34850/>
3. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Внутрішній світ, 2007. – 280 с.
4. Садикова Г. Р. Особенности идентификации эмоций во взаимосвязи с когнитивно-перцептивными процессами у младших подростков с умственной отсталостью / Г. Р. Садикова // Концепт. – 2015. – № 8.
5. Развитие моральных чувств подлітків засобами музичного мистецтва: Навч.-метод. пос. / С. Р. Лисюк // Одеса «Астропринт». – 2009. – 140 с.
6. Целковников Б. М. Становление мировоззренческих убеждений у будущих учителей музыки в процессе профессиональной вузовской подготовки: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Б. М. Целковников. – Краснодар, 1999. – 258 с.
7. Кирнарская Д. К. Психология музыкальных способностей. Музыкальные способности / Д. К. Кирнарская. – М. : Talanty-XXI век, 2004. – 496 с.
8. Егорова А. М. Воспитательные возможности школьного урока музыки в коррекции деятельности и поведения учащихся / А. М. Егорова // Молодой ученый. – 2012. – № 5. – С. 416-417.
9. Помиткін Е. О. Емоційні основи діалогічної взаємодії педагога з учнем [Електронний ресурс] / Е. О. Помиткін. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/5945/1/13.pdf>

Tatiana BOZHOK

Odessa

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF EMOTIONAL SPHERE OF TEENAGERS BY FACILITIES OF MUSICAL ART

The article discusses the various aspects of the development of teenager emotional and volitional sphere in the course of musical education. The phenomenon of emotional resonance in adolescence and its similarities with the music as a certain emotion are considered. The relationship of the age-appropriate adolescence with a level of musical culture is analyzed. The possibilities of avoiding emotional dissonance in the dialogue of the teacher with the pupils are analyzed. The unique properties of the musical art to influence the scope of teenagers' sphere of emotions are specified.

Key words: education, musical art, sphere of emotions, teaching, teenagers.

Татьяна БОЖОК

г. Одесса

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ПОДРОСТКОВ СРЕДСТВАМИ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Статья посвящена рассмотрению различных аспектов развития эмоционально-волевой сферы подростков в процессе музыкального воспитания. Рассмотрено явление эмоционального резонанса в подростковом возрасте и его общие черты с музыкой как определенной эмоцией. Проанализирована взаимосвязь возрастных особенностей подросткового периода с уровнем музыкальной культуры. Отмечены возможности избегания эмоционального диссонанса в процессе диалога учителя с учениками. Уточнены уникальные свойства музыкального искусства для воздействия на сферу эмоций подростков.

Ключевые слова: воспитание, эмоциональная сфера, музыкальное искусство, обучение, подростки.

Стаття надійшла до редколегії 05.02.2017